

Ks. Adam R. Prokop*

PRZESTRZEŃ SACRUM W KULTURZE I JEJ ODNIESIENIE DO ANALOGII, ALEGORII I METAFORY¹

SACRUM SPACE IN CULTURE AND ITS REFERENCE
TO ANALOGY, ALLEGORY AND METAPHOR

Abstract: The axis of considerations in this study is formed by the intuition of spatial imagination for the sacrum zone. The perspective is defined by reflections based on philosophy and theology but extends to a broad, humanistic interdisciplinary spectrum. The first part attempts to grasp the concept of the *sacrum* in its relation to culture and religion, as well as the understanding of space. The second part analyzes its occurrence in the context of three linguistic figures: metaphor, analogy, and allegory. Examples are drawn from the world of popular culture: fiction, cinematography, and popular music.

Keywords: *sacrum*, space, allegory, analogy, metaphor.

Z INNEJ PERSPEKTYWY

Nawet pobieżne zapoznanie się z literaturą lub choćby pierwsze spojrzenie na załączoną bibliografię, dotyczącą terminu *sacrum*, jego powiązań z kulturą, wykazuje, że temat ten cieszy się wyjątkową popularnością w szeroko pojętym dyskursie humanistycznym, począwszy od filozofów, krytyków literatury, kulturo- i językoznawców, poprzez socjologów, psychologów, etnografów, po religiológów

---

* Ks. Adam R. Prokop – absolwent teologii Uniwersytetu w Jarobrodzie (Niemcy) i filozofii Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu; licencjat kanoniczny uzyskany na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego. ORCID: 0000-0002-6048-9675.

¹ Niniejszy artykuł stanowi zmodyfikowaną i rozszerzoną wersję publikacji w języku niemieckim; uwzględnione zostały przykładowe odniesienia do wytworów polskiej kultury. Por. A.R. Prokop. *Der Raum des «Sacrum» in der Kultur. Sein Bezug zur Analogie, Allegorie und Metapher. W: Die Heiligen und das Heilige. Sprachliche, literarische und kulturelle Aspekte eines Phänomens.* Red. T. Żurawlew, T. Brose. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien 2018 s. 119-136.

i teologów. Wielość różnorodnych teorii oraz multiperspektywiczność podejmowania tematu nie ułatwia ani orientacji, ani systematyzacji problematyki.

Poniższy artykuł stanowi próbę naszkicowania przestrzennej intuicji odnoszącej do rzeczywistości *sacrum* z perspektywy filozoficzno-teologicznej oraz przedstawienia wynikających z niej relacji między omawianym fenomenem a często używanymi w kontekście jego opisu analogią, alegorią i metaforą. Ponieważ każdy z siedmiu zawartych w tytule rzeczowników stanowił temat niejednej monografii, poniższy artykuł nie pretenduje do terminologicznego dookreślenia omawianych problemów. Mimo to obie części rozpoczynają się uwagami nomenklaturalnymi, utrzymanymi jednak na poziomie rudymenarnym, przy jednoczesnym zasygnalizowaniu wybranych problemów interpretacyjnych. Wyprowadzane z tych rozważań intuicje również nie aspirują do wyczerpania tematu, są jedynie pierwszymi tropami prowadzącymi ku uchwyceniu przestrzeni *sacrum*, która w literaturze przedmiotu pojawia się rzadko, a jeśli już, to zaledwie marginalnie. Dla zilustrowania tych intuicji w trzech ostatnich podrozdziałach podane zostały przykłady – z założenia wybiórcze i arbitralne – z Biblii, literatury i kinematografii. Można zarzucić niniejszemu opracowaniu, że dokłada jedynie kolejną, niewyjaśniającą tematu perspektywę, ale wydaje się, że jest ona w stanie rozjaśnić zaniedbany aspekt, będący nie do pominięcia przy próbie całościowego ujęcia i zdefiniowania omawianego fenomenu.

1. MIĘDZY KULTURĄ A SACRUM

1.1. KULTURA I RELIGIA – PROLEGOMENA NOMENKLATURALNE

Słownikowe definicje kultury zdają się oddawać pewien podstawowy konsensus w zakresie rozumienia tego pojęcia, które obejmuje całokształt materialnego oraz duchowego, stale gromadzonego, utrwalanego i wzbogacanego dorobku ludzkości, związany z poziomem rozwoju zarówno całych społeczeństw, jak i poszczególnych jego grup lub jednostek². Bardziej rozbudowane definicje przywołują greckie rozróżnienie natury oraz konwencji, wprowadzenie przez Cyncerona (106-43 r. przed Ch.) pojęcia *cultura animi* czy opisową frazę «obyczaj i duch» Woltera (1694-1778), utożsamianą ze współczesnym rozumieniem omawianego terminu³. Niektórzy badacze podkreślają adaptacyjny charakter kultury: jawi się ona wtedy jako sposób życia dostosowany do określonego otoczenia, przy czym podkreślona

² Zob. *Słownik wyrazów obcych*. Red. B. Pakosz [i in.]. Warszawa 1991²⁶ s. 480; *Słownik języka polskiego*. T. I. Red. M. Szymczak. Warszawa 1992⁷ s. 1083.

³ Zob. P. Bagby. *Pojęcie kultury*. Tłum. J. Jedlicki. W: *Człowiek – wychowanie – kultura*. Red. F. Adamski. Kraków 1993 s. 160; L. Gawor. *Kultura*. W: *Mała encyklopedia filozofii*. Red. S. Jedyndak. Bydgoszcz 1997 s. 263; H. Kiereś. *Kultura klasyczna wobec postmodernizmu*. „Człowiek w Kulturze” 11:1998 s. 236.

zostaje szybkość przekształcania się lub zmiany typu człowieka, w zależności od nowego otoczenia bądź *novum* w sposobie egzystencji⁴. Teza ta staje się kontrowersyjna w konfrontacji ze skądinąd dyskusyjnym stwierdzeniem, że prawdziwe człowieczeństwo można osiągnąć wyłącznie dzięki kulturze, która współcześnie charakteryzuje się pluralizmem, filozoficzną tendencją ku postmodernizmowi, a w związku z opracowywanym tematem: sekularyzacją⁵.

Jeśli kultura obejmuje wszystkie aspekty życia społecznego danego ludu, a także myślenie, odczuwanie i zachowanie jego obywateli, to można ją poddać klasyfikacji na naukę, technikę, sztukę oraz religię⁶. Abstrahując od wyczerpującego omówienia terminologicznego dookreślenia tej ostatniej, a także jej relacji ze sferą kultury⁷, warto zwrócić uwagę na problematykę dotyczącą chronologicznego pierwszeństwa, jak również powiązaną z nią kwestię wpływu, przenikania się jednej i drugiej sfery⁸. Religia pozostaje terminem kłopotliwym, nieostrym, nieobiektywnym, który jednak nie da się w pełni uchwycić na płaszczyźnie psychologicznej, ekonomicznej, socjologicznej czy etnograficznej⁹, co lapidarnie wyrażają słowa:

Wyraz «religia» w użyciu zwykłym jest dwuznaczny. Badania historyczne wykazują że geniusze religijni zawsze i wszędzie przyciągają ku sobie uczniów i tworzą grupy zwolenników. Gdy grupy te dosięgną siły dostatecznej do «zorganizowania się», stają się instytucjami kościelnymi, posiadającymi swoje własne dążenia i cele. Rzecz początkowo niewinna może wówczas przeniknąć szkodliwy duch polityki i żądza władzy dogmatycznej. Z tego powodu, gdy słyśmy dzisiaj o «religii», nieuniknienie myślimy o takim lub innym «Kościele»; a dla niektórych ludzi wyraz «Kościół» łączy się z tak wielką ilością hipokryzji,

⁴ Zob. Ch. Dawson. *Zależność między religią a kulturą*. Tłum. J. W. Zielińska. W: *Człowiek – wychowanie – kultura* s. 188.

⁵ Zob. K. Wolsza. *Kultura – «paideia» – wiara*. W: *Ku syntezie wiary i kultury*. Red. Tenże. Opole 2006 s. 16, 20-23.

⁶ Zob. P. Bagby. *Pojęcie kultury* s. 161, 165; H. Kiereś. *Kultura klasyczna wobec postmodernizmu* s. 239-240.

⁷ Obiektywne ustosunkowanie się do tej problematyki wydaje się awykonalne ze względu na identyfikację każdego badacza z danym światopoglądem i zakorzenienie w określonej kulturze; jak dalece jest to temat kontrowersyjny i podatny na manipulację pokazuje J. Keller. *Wstęp*. W: J. Keller [i in.]. *Kultura a religia*. Warszawa 1977 s. 9-11. Problematykę zdefiniowania rzeczywistości kompleksowego pojęcia religii w różnych aspektach, także kultury, społeczeństwa i języka szeroko omawia H. Habermas. *Religion*. Stuttgart – Berlin 1976.

⁸ Zob. Ch. Dawson. *Zależność między religią a kulturą* s. 194; W. Szafranski. *Religie prehistoryczne a kultura*. W: J. Keller [i in.]. *Kultura a religia* s. 16.

⁹ Zob. J. Król. *Fenomen religii z punktu widzenia psychologii*. W: *Język przekazu religijnego. Perspektywa psychologii i homiletyki*. Red. D. Krok, S. Pawiński. Opole 2006 s. 13.

tyraństwa, miernoty duchowej i uporu w przesądach, że od razu odrzucają oni wszelkie rozróżnienia i mówią – dość mamy religii w ogóle¹⁰.

Mimo tej negatywnej tendencji w postrzeganiu rzeczywistości religijnej przez przedstawicieli – żeby nie powiedzieć ideologów – współczesnej kultury nie sposób nie zauważyć, że obie strefy się nawzajem ubogacają, zarówno poprzez czynniki racjonalne, jak i pozaracjonalne, a sekularyzacja pozostaje zjawiskiem nowym, nienaturalnym¹¹. Może trzeba dowartościować integracyjną, prawodawczą, edukacyjną oraz naukową funkcję, jaką na przestrzeni wieków spełniała religia, zwłaszcza w odniesieniu do chrześcijańskiego Okcydentu, i bez uprzedzeń przeczytać słowa jej *Magna Charta* samorozumienia relacji do kultury¹²:

Pomiędzy orędziem zbawienia a kulturą ludzką istnieją wielorakie powiązania. Bóg bowiem [...] przemawiał stosownie do stanu kultury właściwego różnym epokom.

Podobnie i Kościół, żyjący w ciągu wieków w różnych warunkach, posłużył się dorobkiem różnych kultur, ażeby Chrystusowe orędzie zbawcze rozpowszechnić swym przepowiadaniem wśród wszystkich narodów oraz wyjaśniać je, badać, głębiej zrozumieć [...] w życiu wielopostaciowej społeczności wiernych. Ale równocześnie Kościół, posłany do wszystkich ludów jakiegokolwiek czasu i miejsca, nie wiąże się w sposób wyłączny i nierozdzielny z żadną rasą czy narodem, z żadnym partykularnym układem obyczajów, żadnym dawnym czy nowym zwyczajem. Wierny własnej tradycji i zarazem świadomy swej uniwersalnej misji, potrafi nawiązać łączność z różnymi formami kultury, przez co bogacą się zarówno sam Kościół, jak i różne kultury¹³.

1.2. SACRUM – PRÓBA UCHWYCENIA FENOMENU

Religia odnosi się do rzeczywistości transcendentnej, której wzajemne interakcje z tą ziemską powodują wytworzenie się specyficznego zjawiska o szczególnym statusie ontycznym, apriorycznym w stosunku do ludzkiej racjonalności, uwidaczniającego się w symbolach i archetypach obecnych w kulturze¹⁴. Zjawisko

¹⁰ W. James. *Doświadczenia religijne*. Tłum. J. Hempel. Warszawa 1958 s. 304. Ciekawy komentarz do tego cytatu w Ch. Taylor. *Oblicza religii dzisiaj*. Tłum. A. Lipszyc. Kraków 2002 s. 8-20.

¹¹ Zob. Ch. Dawson. *Zależność między religią a kulturą* s. 189; Z.J. Zdybicka. *Religia w kulturze*. Lublin 2010 s. 136. Szerzej o sekularyzacji zob. P. Mazanka. *Niektóre cechy współczesnej sekularyzacji i sekularyzmu*. W: *Ku syntezie wiary* s. 25-34.

¹² Zob. Ch. Dawson. *Zależność między religią a kulturą* s. 189; W.J. Ong. *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*. Tłum. J. Japola. Warszawa 2011² s. 126; K. Wolsza. *Kultura – «paideia» – wiara* s. 15.

¹³ Sobór Watykański II. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965) p. 58.

¹⁴ Zob. J. Król. *Fenomen religii* s. 13; L. Kuc. *Osoba*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 19982 s. 372; Z.J. Zdybicka. *Bóg czy «sacrum»*. Lublin 2007 s. 79; Taż. *Religia w kulturze* s. 253.

to określa się we współczesnym religioznawstwie, bazując na ustaleniach R. Otto (1869-1937), jako *sacrum*, czyli to, co święte, charakterystyczne dla religii, zawsze zawierające odniesienie do związanych z tą ostatnią wartości, antagonistyczne w stosunku do *profanum*, do tego, co świeckie¹⁵. Nie brak twierdzeń, że każda religia to wyłącznie doświadczenie tegoż fenomenu, gdyż wyznacza on horyzontalną oś jej oddziaływania¹⁶. Badacze są zgodni w odniesieniu do kategorii *sacrum*, że pozostaje ona bardzo szeroka i nieprecyzyjna, trudna do ścisłego zdefiniowania, pełnego uchwycenia, dookreślenia¹⁷. Nie powinno to dziwić, że przy opuszczeniu sfery, która odznacza się tym, że można ją poznać zmysłowo i racjonalnie, czyli *profanum*, zawodzą logiczne rozumowania, a konieczna jest intuicja wsparta faktami religioznawczymi; łatwiej jest o twierdzenia apofatyczne, gdyż wszelkie inne pozostają zależne od symboliki i terminologii przejętej z uprzednich konceptualizacji, mniej lub bardziej naukowych¹⁸. Trzeba przy tym pamiętać, że jest to sfera ponad, a nie irracjonalna, zawiera więc w sobie elementy racjonalnie pojmowalne¹⁹.

Abstrahując od wartościujących, zacierzewionych prezentacji genezy pojęcia *sacrum*, jak i szczegółowych analiz słownikowych, warto zwrócić uwagę na to, jak czasem *explicite*, a niekiedy jedynie na marginesie zupełnie innych rozważań, bywa ten termin opisywany²⁰. *Sacrum* jest więc najogólniejszą charakterystyką zjawisk religijnych, odnoszącą się do sakralnych aspektów życia społecznego, świętości osób, rzeczy czy spraw; stanowi wartość najwyższą, której nie można porównać z innymi; o jej wielkości świadczy m. in. gotowość składania oraz ponoszenia

¹⁵ Zob. L. Gawor. *Sacrum*. W: *Mała encyklopedia filozofii* s. 416; *Słownik wyrazów obcych* s. 761; J. Schneider. *Rudolf Otto: religia jako spotkanie ze świętością*. W: *Filozofia religii. Od Schleiermachera do Eco*. Red. V. Dreshen, W. Gräb, B. Weyel. Tłum. L. Łysień. Kraków 2008 s. 75-82; Z. Zarębianka. *Tropy «sacrum» w literaturze XX w. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*. Bydgoszcz 2001 s. 12; Z.J. Zdybicka. *Religia w kulturze* s. 36.

¹⁶ Zob. L. Gawor. *Sacrum* s. 416; J. Król. *Fenomen religii* s. 13; Z.J. Zdybicka. *Religia w kulturze* s. 325.

¹⁷ Zob. S. Gajda, H. Sobeczko. *Słowo wstępne*. W: *Człowiek – dzieło – sacrum*. Red. S. Gajda, H. Sobeczko. Opole 1998 s. 9; P. Mazanka. *Niektóre cechy współczesnej sekularyzacji i sekularyzmu* s. 31; R. Strzelecki. «*Sacrum*» w kulturze współczesnej. W: *Idee i wartości w języku i kulturze*. Red. I. Matusiak-Kempa, A. Naruszewicz-Duchlińska. Olsztyn 2015 s. 90; Z. Zarębianka. *Tropy «sacrum» w literaturze XX w.* s. 10, 15; Z.J. Zdybicka. *Religia w kulturze* s. 35.

¹⁸ Zob. L. Gawor. *Sacrum* s. 416; J. Schneider. *Rudolf Otto* s. 80; R. Strzelecki. «*Sacrum*» w kulturze współczesnej s. 90; Z. Zarębianka. *Tropy «sacrum» w literaturze XX w.* s. 11.

¹⁹ Zob. L. Gawor. *Sacrum* s. 416; Z.J. Zdybicka. *Bóg czy «sacrum»* s. 48.

²⁰ Wyczerpującą analizę słownikowych definicji pojęcia *sacrum* zawiera J. Puzyńska. *Człowiek – Język – «Sacrum»*. W: *Człowiek – dzieło – sacrum* s. 21-24. Wysoce stroniczą genezę terminu przedstawia m.in. Z.J. Zdybicka. *Bóg czy «sacrum»* s. 47-50.

ofiar²¹. Za adekwatne podsumowanie rozważań na temat znaczenia omawianego terminu oraz jego powiązań z religią niech posłuży następujący cytat:

[...] wszystkie historyczne i współczesne przejawy religijności są realizacjami tego samego ruchu świadomości ludzkiej, która ze swej istoty jest świadomością religijną i dąży do przekroczenia rzeczywistości czasowej, zmiennej, przemijającej [...]. Zjawiska religijne [...] są przejawami strukturalnej i archetypicznej świadomości człowieka, wypływającej z podświadomości wyposażonej w mity, rytuały, symbole. Pełnią one funkcję nie tylko poznawczą, lecz także ontologiczną – objawiają rzeczywistość sakralną i wprowadzają w nią człowieka. Sednem fenomenów religijnych jest *sacrum* [...], nie jest [ono] dane wprost. Objawia się w mitach, symbolach, hierofaniach. [...] «Z odkryciem *sacrum* jest ściśle złączona świadomość świata realnego. W doświadczeniu *sacrum*, duch ludzki chwytą różnicę między tym, co się jawi jako rzeczywiste, mocne, bogate i znaczące, a tym, co jest pozbawione tych wartości, to znaczy tym, co się pojawia i znika, co jest przypadkowe i chaotyczne»²².

Powyższy cytat, jak również wcześniejsze rozważania, operuje dualizmem między sferami *sacrum* i *profanum*. Niektórzy badacze postulują konsekwentne oddzielenie porządku tego, co święte tudzież boskie od różnej od niego strefy ziemskiej, świeckiej; wdrażana bywa w to nawet moralna dialektyka pojęć dobra i zła, ale taki dualizm pozostaje obcy koncepcji chrześcijańskiej²³. Według niej każde *profanum*, to, co typowo ziemskie, posiada potencjalną możliwość stania się tym, co święte, gdyż Bóg nie ogranicza swojego oddziaływania tylko do jednej ze sfer²⁴. Istotne wydaje się w tym kontekście jednoznaczne odróżnienie Boga od fenomenu *sacrum*, są to bowiem dwie odmienne rzeczywistości; zamienne używanie tych określeń jest niebezpiecznym nieporozumieniem bądź wskazuje na immanentną (panteistyczną?) koncepcję bóstwa²⁵.

Na zakończenie trzy luźne uwagi dotyczące centralnego pojęcia. *Primo*: istnienie *sacrum* pozostaje warunkiem *sine qua non* kultury, dopiero tam, gdzie pojawia się świadomość tego, co święte, może być ona uchwycona i badana²⁶. *Secundo*:

²¹ Zob. L. Gawor. *Sacrum* s. 416; H. Juros. *Świątokradztwo*. W: *Słownik teologiczny* s. 581; W. Łydka. *Religia*. W: *Słownik teologiczny* s. 501; D. Olszewski. *Sekularyzacja*. W: *Słownik teologiczny* s. 528; Z.J. Zdybicka. *Religia w kulturze* s. 75.

²² Z.J. Zdybicka. *Religia w kulturze* s. 37. Przywołany tekst to cytat i omówienie koncepcji M. Eliadego (1907-1986).

²³ Zob. L. Gawor. *Sacrum* s. 416; J. Kudasiewicz, J. Ihnatowicz. *Świętość*. W: *Słownik teologiczny* s. 583; A. Nossol. *Teologiczny wymiar sacrum i profanum*. W: *Człowiek – dzieło – sacrum* s. 13-17; Z.J. Zdybicka. *Religia w kulturze* s. 37.

²⁴ Zob. J. Król. *Fenomen religii* s. 13; A. Nossol. *Teologiczny wymiar sacrum i profanum* s. 15; D. Olszewski. *Sekularyzacja* s. 528.

²⁵ Zob. J. Król. *Fenomen religii* s. 14; Z.J. Zdybicka. *Bóg czy «sacrum»* s. 5; Taż. *Religia w kulturze* s. 257, 282.

²⁶ Zob. S. Gajda, H. Sobeczko. *Słowo wstępne* s. 9.

istnienie *sacrum* nie jest uwarunkowane obecnością definiującej je świadomości ludzkiej czy powiązane z zachowywaniem określonych praktyk kulturowych, zarówno społecznych, jak indywidualnych; nie niwelują go przeczące jego istnieniu opinie, także te teologiczne²⁷. *Tertio*: mimo znacznej sekularyzacji okcydentalnego społeczeństwa wciąż obecna jest w przemyśle reklamowym, stanowiącym element kultury popularnej, tendencja do świadomego i prowokacyjnego przekraczania granic *profanum*; wbrew ukierunkowaniu tych prób na perswazję, jako zasadę konstrukcyjną, świadczą one o nadal obecnym, także u osób niemających kontaktu z określoną grupą wyznaniową, pierwotnej intuicji omawianego fenomenu²⁸. Wniosek z tego, że obiektywnie istniejące poza ludzką świadomością, ukryte w archetypicznym doświadczeniu, nieodzowne dla kultury i człowieczeństwa *sacrum* nie może być ograniczane jedynie do aspektu życia społecznego czy relacji dialogicznej, a może się okazać przestrzenią powstałą na skutek stykania się rzeczywistości transcendentnej z immanentną, niemożliwym do wymazania znamieniem ich wzajemnych relacji.

1.3. INTUICJA PRZESTRZENNA SACRUM W KULTURZE

W wielu opracowaniach wykorzystanych w ramach przygotowywania tego artykułu można znaleźć mniej lub bardziej jednoznacznie przestrzenne konotacje ze sferą *sacrum*²⁹. W tym kontekście warto uświadomić sobie, że pojęcie przestrzeni jest młode, do dzisiaj dookreślone jedynie w odniesieniu do relacji z określonymi koncepcjami matematyczno-fizycznymi. Retrospekcja wykazuje wyraźnie, że zarówno u Platona (427-347 r. przed Chr.), jak i w koncepcji jego stagiryckiego ucznia, a nawet u twórcy geometrii Euklidesa (~365-~300 r. przed Chr.) przestrzeń pozostawała pojęciem mglistym, niepewnym, intuicyjnym³⁰. Średniowiecze, przejmując biblijny obraz kosmosu, dostrzegało wyraźną różnicę pomiędzy niebem, czyli przestrzenią Boga, a przestrzenią ludzką, pomiędzy *aevum* a czasem ziemskim³¹. Współczesna nauka udowodniła, że kosmos jest dynamiczny i że wciąż się rozprzestrzenia; nowożytną wizję dynamicznych niebios zaproponował na początku

²⁷ Zob. P. Mazanka. *Niektóre cechy współczesnej sekularyzacji i sekularyzmu* s. 32; H. Witek. *Konsument sacrum. Wokół kaplicy św. Barbary w Silesia City Center*. W: *Religijność w dobie popkultury*. Red. T. Chachulski, J. Snopek, M. Ślusarska. Warszawa 2014 s. 108.

²⁸ Zob. B. Pawłowska-Jądrzyk. *Sacrum i skandal. O nawiązaniach do religii w przekazie reklamowym*. W: *Religijność w dobie popkultury* s. 230-231.

²⁹ Zob. M. Ostrowski. *Słowo wstępne*. W: *Ogród Pana*. Red. J. Brusilo. Kraków 2010 s. 11-12; D. Olszewski. *Sekularyzacja* s. 528; H. Witek. *Konsument sacrum* s. 106-115.

³⁰ Zob. M. Heller, T. Pabjan. *Elementy filozofii przyrody*. Kraków 2014 s. 24-37.

³¹ Zob. A.R. Bańka. *De angelis. Chrześcijańska nauka o aniołach w świetle doktryny Tomasa z Akwinu*. Katowice 2014 s. 128-131; C.S. Lewis. *Odrzucony obraz. Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej*. Tłum. W. Ostrowski. Warszawa 1986 s. 70-76.

XX w. K. Barth (1886-1968)³². Człowiek w swojej racjonalnej percepcji nie potrafi sobie do końca wyobrazić, na czym polega przestrzeń bez odniesienia do trójwymiarowej koncepcji matematycznej, podobnie jak i zdefiniowanie czasu poprzez utożsamienie go z czwartym wymiarem *Minkowski-Raum*, a więc sam fakt kontynuacji ekspansji wszechświata jest dla ludzkiego *ratio* niewyobrażalny, o ileż bardziej musi to stwierdzenie zachować swą adekwatność w odniesieniu do ludzkiej percepcji *sacrum*³³.

W miejscu, gdzie dynamiczna rzeczywistość nieba dotyka równie ruchomego ziemskiego wszechświata, zrelatywizowana zostaje historia, kultura i religia. Jest to moment ahistoryczny, po którym pozostaje przestrzeń zachowująca niektóre cechy transcendentne, ale znajdująca się w przestrzeni ludzkiego doświadczenia, racjonalnego pojmowania, a czasami nawet zmysłowego poznania³⁴. Ten właśnie fenomen w niniejszym artykule określamy jako przestrzeń *sacrum*, choć oczywiście oba człony tej frazy i ich interakcje wymagałyby dalszych badań. Jak już zostało napisane we wstępie, powyższe rozumienie nie aspiruje do wyłączności czy kompletności definicyjnej, jest jedynie zwróceniem uwagi na pewien aspekt, *explicite* pomijany, choć *implicite* niewątpliwie zakładany. Za przykład niech posłuży *Katechizm Kościoła Katolickiego*, który zdaje się wyraźnie odróżniać strefę sakralną od sfery *sacrum*, przy czym przy autodefinicji rezygnuje z odwołania do tej pierwszej, pozostając jednak przy drugiej³⁵. Najwyraźniejszym przykładem świadczącym o tym, że nawet Biblia rozumie *sacrum* także przestrzennie, niech będzie poniższy cytat:

Gdy Mojżesz pasał owce swego teścia, Jetry, kapłana Madianitów, zaprowadził [pewnego razu] owce w głąb pustyni i przyszedł do góry Bożej Horeb. Wtedy ukazał mu się Anioł Pański w płomieniu ognia, ze środka krzewu. [Mojżesz] widział, jak krzew płonął ogniem, a nie spłonął od niego. Wtedy Mojżesz powiedział do siebie: «Podejdę, żeby się przyjrzeć temu niezwykłemu zjawisku. Dlaczego krzew się nie spala?» Gdy zaś Pan ujrzał, że [Mojżesz] podchodził, żeby się przyjrzeć, zawołał [Bóg do] niego ze środka krzewu: «Mojżeszu, Mojżeszu!» On zaś odpowiedział: «Oto jestem». Rzekł mu [Bóg]: «Nie zbliżaj się

³² Zob. M. Heller, T. Pabjan. *Elementy filozofii przyrody* s. 178-187; A.R. Prokop. *Barthowskie spekulacje angelologiczne w «Die kirchliche Dogmatik» w świetle katolickich wypowiedzi dogmatycznych o aniołach*. „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 35:2015 s. 142-143.

³³ Zob. M. Heller, T. Pabjan. *Elementy filozofii przyrody* s. 178-187; Z.J. Zdybicka. *Bóg czy «sacrum»* s. 48.

³⁴ Zob. A.R. Prokop. *Barthowskie spekulacje angelologiczne* s. 142-143; Tenże. «Nietzscheańskie tropy w Römerbrief» Karla Bartha. „Studia Oecumenica” 15:2015 s. 205-206, 213-215.

³⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 1994 [dalej KKK] p. 1179-1180. Naturalnie możliwa jest sytuacja, w której miejsce sakralne jest sferą *sacrum*.

tu! Zdejm sandały z nóg, gdyż miejsce, na którym stoisz, jest ziemią świętą (Wj 3,1-5)³⁶.

2. SACRUM A METAFORA, ANALOGIA, ALEGORIA

2.1. SYMBOLICZNE OGRANICZENIA METODOLOGICZNE

Język zawsze powinien odnosić się do rzeczywistości pozajęzykowej, tej, która istnieje, a zarazem nadaje jemu samemu sens³⁷. Spośród wielu figur językowych, które predestynowane są do tego, by wykraczać poza wyrażalną strefę języka i docierać do rzeczywistości, tej poznawalnej, jak i tej niepoznawalnej, wybrane zostały trzy: metafora, analogia i alegoria; wszystkie one są między sobą spokrewnione, pozostają wieloznaczne, niedopowiedziane, a zarazem syntetyczne³⁸. Do wszystkich trzech odnosi się ponadto jedna uwaga zasadnicza w kontekście przedstawionego powyżej rozumienia przestrzeni *sacrum*: ona sama nie jest ani metaforą, ani analogią, ani alegorią, które jednak mogą, a nawet powinny być stosowane przy próbach opisu tego, wykraczającego poza ludzką, racjonalną percepcję, wymiaru.

W tym metodologicznym zawężeniu zabrakło dwóch terminów: znaku i symbolu. Abstrahując od całej problematyki zdefiniowania i wzajemnych konotacji obu pojęć, wydają się być one – inaczej niż metafora, analogia oraz alegoria – pierwotne w stosunku do języka³⁹. W odniesieniu do symbolu warto zaznaczyć, że wyartykułowana w poprzednim akapicie uwaga zasadnicza odnosi się także do niego, jeżeli przyjmiemy najpopularniejsze definicje⁴⁰. Problematiczne staje się

³⁶ Cytowane za *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia)*. Poznań 1996⁴. Podkreślenie własne: ziemia święta w kontekście tego opracowania, przy powyższej interpretacji może zostać uznane za synonim frazy: przestrzeń *sacrum*.

³⁷ Zob. J. Klak. *Rola metafory w języku religijnym w świetle współczesnej literatury filozoficzno-teologicznej*. Manuskrypt rozprawy doktorskiej. Opole 2003 s. 26.

³⁸ Zob. P. Feliga. *Czas i ortodoksja. Hermeneutyka teologii w świetle «prawdy» i «metody» Hansa-Georga Gadamera*. Toruń 2014 s. 315 z uwzględnieniem przyp. 406; J.H. Giest. *Philosophie der «symbolischen» oder der «allegorischen» Formen. Zum Problem einer Hermeneutik kapitalistischer Kulturformen*. Heidelberg 2012 s. 62. Pierwotne rozważania i zawężenia metodologiczne do tych trzech fenomenów językowych odbyły się podczas konwersatorium z filozofii religii Religijne wymiary fenomenologii donacji, prowadzonego przez K. Wolszę (*1960) na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego, w odniesieniu do analogiczno-metaforyczno-alegorycznego sposobu mówienia o Bogu J.-L. Mariona (*1946).

³⁹ Jak bardzo oba te pojęcia wrosły w nomenklaturę teologiczną pokazuje KKK 753-757, 1145-1172; mimo braku dookreślonej dystynkcji terminologicznej.

⁴⁰ Symbol to „(1) znak umowny występujący zwykle w formie wizualnej, pełniący funkcję zastępczą wobec pewnego przedmiotu (pojęcia, stanu rzeczy, itp.) i przywołujący na myśl ów przedmiot, [budzący powiązane z nim reakcje] [...] (3) motyw lub zespół motywów w dziele literackim, pełniący funkcję znaku odnoszącego się do innej, nie ukazanej bezpośrednio sfery rzeczywistości”. Cyt. za: *Słownik wyrazów obcych* s. 819, dopowiedzenie w nawiasie kwadratowym za *Słownik języka polskiego*. T. III. Red. M. Szymczak. Warszawa 1992⁷ s. 381, który pomija znaczenie (3). Zaś

natomiast ustalenie jego wzajemnych relacji z *sacrum*, jeśli przyjmie się poniższe rozumienie:

Znaczenie s[ymbolu] określa treść umowy zawartej w sposób jawny bądź tajny między jego użytkownikami, albo wynikającej ze zwyczaju. Niekiedy pojęcie s[ymbolu] rozciąga się na wszelkie formy wyrazu przekazujące sens, a zwłaszcza na wyrażenia języka. [...] Z czasem zaczęto je stosować do niepoddających się analizie rozumowej doświadczeń, występujących w trzech obszarach zaangażowania człowieka: a) zaangażowaniu religijnym; b) marzeniach sennych; c) poetyckiej wyobraźni. W rytuale i micie s[ymbole] są słowem *sacrum*, w psychologii głębi traktuje je się jako spontaniczną prezentację [...] archetypów. Jako poetyckie słowo-obrazy przenoszą nas do źródeł mowy w sensie właściwej człowiekowi formie bytowania. S[ymbole] traktuje się także jako środki wyrazu intelektualnych możliwości człowieka, niezbędne w jego samopoznaniu⁴¹.

2.2. METAFORY SACRUM

Greckie *μεταφορά* oznacza przeniesienie. Wyraz zostaje w przenośni użyty w nowym znaczeniu, a połączony jest ze znaczeniem realnym w sposób obrazowy, jednocześnie to odniesienie pozostaje warunkiem zrozumienia nowego obszaru desygnacyjnego⁴². Jest to figura językowa aspirująca do osiągnięcia tego, co konwencjonalnymi sposobami pozostaje niewyraźne, i do tego celu też predysponowana. Nie sposób zignorować fakt, że wielu badaczy, uznając, że nie należy ona jedynie do sfery retoryki bądź poetyki, traktuje ją jako sposób myślenia nieodzowny przy każdej próbie wyartykułowania rzeczywistości, zwłaszcza w filozofii, teologii oraz naukach ścisłych, gdyż nawet one bazują na aksjomatycznych metaforach. Przenośny sposób wyrażania to podstawowa forma egzystencji języka w świecie, oscylująca między rzeczywistością immanentną a transcendentną, pomagająca wynieść słowa do poziomu znaczenia wyższego, nieoczekiwanego i niespotykającego⁴³.

Stosując duże uproszczenie, można stwierdzić, że praktycznie cała literatura *fantasy* oraz bazująca na niej kinematografia są metaforycznym przedstawieniem świata i egzystencji. Dlatego też przykłady przedstawienia przestrzeni *sacrum*

---

wyjaśnienie terminu w KKK 188: „greckie słowo *symbolon* oznaczało połowę przełamanej przedmioty (na przykład pieczęci), którą przedstawiano jako znak rozpoznawczy. Przełamane części składano ze sobą, by sprawdzić tożsamość tego, kto przyniósł drugą połowę”.

⁴¹ Zob. K. Kosior. *Symbol*. W: *Mała encyklopedia filozofii* s. 452. Format niniejszego artykułu nie pozwala na wnikliwszą analizę przytoczonej definicji, a wydaje się ona niezbędna do określenia interakcji symbol – *sacrum*.

⁴² Zob. *Słownik wyrazów obcych* s. 549.

⁴³ Zob. J. Klak. *Rola metafory w języku religijnym* s. 16, 26, 237, 264; J. Japola. *Od tłumacza*. W: W.J. Ong. *Oralność i piśmienność* s. 23-24.

zostaną zaczerpnięte z klasyka, a zarazem twórcy tejże literatury, J.R.R. Tolkiena (1892-1973). W trylogii *Władca Pierścieni* przedstawia on krainy zamieszkiwane przez elfów, które zdają się być predysponowane do wypełnienia przydzielonej im w niniejszym opracowaniu funkcji. O ile w wersji książkowej bardziej na pograniczu sfery *profanum* z tym, co ją przekracza, wydaje się znajdować Ostatni Przyjazny Dom⁴⁴, o tyle w wersji kinematograficznej twórcom bardziej przekonująco udało się przedstawić Lorien, królestwo Garadieli, jako metaforę miejsca noszącego wyraźne znamiona transcendencji⁴⁵. Za inny przykład takiej przestrzeni może posłużyć wizja Hogwartu z bestselleru J.K. Rowling (*1965): uwidacznia się to najlepiej w momentach zagrożenia, gdy ktoś nieuprawniony stara się tę przestrzeń splugawić (dementorzy) lub zniszczyć (Voldemort), co ostatecznie okazuje się przedsięwzięciem przekraczającym immanentne możliwości⁴⁶. O tym jednak, jak ambiwalentna bywa interpretacja przenośni i opisywanych tam przestrzeni, może najlepiej przekonać się widz, który wizualizacji tekstu tej samej piosenki *W moim magicznym domku* dokona w oparciu o wersję oryginalną, a następnie zobaczy wykonanie M. Opanii (*1943)⁴⁷. Nie brak naturalnie metafor bardziej jednoznacznych: charakter niemalże alegoryczny ma przestrzeń, w której znajduje się kamienny stół, na którym ofiarowany zostaje narnijski Aslan⁴⁸. Przykład ten ilustruje ponadto, że podobnie jak w rzeczywistości istnieje zbiór wspólny między obiektami sakralnymi a strefą *sacrum*. Biblijnym przykładem takiego, a zarazem metaforycznego traktowania przestrzeni sakralnej jest wizja świątyni u proroka Ezechiela (por. z 40,1-44,3).

⁴⁴ Zob. J.R.R. Tolkien. *Władca Pierścieni*. T. I: *Drużyna Pierścienia*. Tłum. M. Frąc, C. Frąc. Warszawa 2001 s. 211-229, ponadto Tenże. *Hobbit czyli tam i z powrotem*. Tłum. A. Polkowski. Warszawa 2003 s. 63.

⁴⁵ Zob. *Władca Pierścieni: Drużyna Pierścienia (The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring)*. Reż. P. Jackson. Nowa Zelandia – Wielka Brytania – Stany Zjednoczone 2001.

⁴⁶ Zob. m.in. J.K. Rowling. *Harry Potter i więzień Azkabanu*. Tłum. A. Polkowski. Poznań 2001; Taż. *Harry Potter i insygnia śmierci*. Tłum. A. Polkowski. Poznań 2008. W przypadku tej serii atmosfera *sacrum* wokół Hogwartu została adekwatnie oddana także w adaptacjach kinowych, por. m.in. *Harry Potter i więzień Azkabanu (Harry Potter and the Prisoner of Azkaban)*. Reż. A. Cuarón. Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 2004 czy *Harry Potter i insygnia śmierci: część II (Harry Potter and the Deathly Hallows: Part II)*. Reż. D. Yates Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 2011. Seria ta pokazuje zarówno w wersji książkowej, jak i filmowej jeszcze inne doświadczenie związane z tematem, którego omówienie, niestety, przekracza ramy niniejszego opracowania: intensywność przestrzeni *sacrum* jest zróżnicowana i stopniowalna nie tylko w kontekście subiektywnym (wrażliwość poznawcza podmiotu), ale także w obiektywnym („głębokość odciśnięcia” transcendencji w immanencji) – istnieją bowiem w Hogwarcie miejsca szczególnie, takie jak gabinet Dumbledorea czy Pokój Życzeń.

⁴⁷ Zob. M. Czapińska. *W moim magicznym domku*. <www.tekstowo.pl> [dostęp: 1.02.2024].

⁴⁸ Zob. C.S. Lewis. *Lew, czarownica i stara szafa*. Tłum. A. Polkowski. Poznań 1996 oraz jej adaptację filmową: *Opowieści z Narnii: Lew, czarownica i stara szafa (The Chronicles of Narnia: The Lion, the Witch and the Wardrobe)*. Reż. A. Adamson. Stany Zjednoczone 2005.

2.3. ANALOGIE SACRUM

To, że metafora posiada swój aspekt analogiczny, nie powinno być zaskakujące, gdyż greckie ἀναλογία to podobieństwo, a we współczesnej terminologii używane jest na określenie odpowiednika lub rzeczy podobnej, wyposażonej w cechy równoległe do wyjściowej⁴⁹. Analogia uznawana bywa za najważniejszy strukturalny element mowy obrazowej, której najistotniejszymi figurami pozostają alegoria i metafora, a czasami wszystkie trzy są utożsamiane na podstawie argumentacji, że analogiczne pojmowanie bytu to bardzo abstrakcyjny rodzaj metaforyzacji, zaś Boga – alegoryzacji⁵⁰. Najpóźniej tutaj trzeba zauważyć, że w niektórych tradycjach filozoficznych, jak również w teologii katolickiej utrwalił się zwyczaj zawodnego rozumowania przez analogię, w przypadku którego wnioski nie wynikają logicznie z przesłanek, a są formułowane w oparciu o domniemane podobieństwo danych przedmiotów⁵¹. W tym kontekście mówienie o analogii wiary jako o spójności jej prawd między sobą oraz w odniesieniu do całości planu zbawczego nabiera posmaku zbytnej probabilności, który można jednak zniwelować całkiem przekonującą odpowiednością pomiędzy etapami życia biologicznego i duchowego⁵².

Poszukiwanie analogii przestrzeni *sacrum* w dziełach kultury popularnej nie jest łatwe, jeśli weźmie się pod uwagę jej bliskoznaczność z innymi omawianymi figurami językowymi. Przykładem z nowszej literatury może być *Chata*, przedstawiająca wątpliwą wartość zarówno pod względem teologicznym, jak i literackim, trzeba jej natomiast przyznać, że jest konsekwentnie opisaną analogią trynitarną, umieszczoną we – wprawdzie niedookreślonej, ale jednak – przestrzeni chaty i ogrodu⁵³. Wydaje się, że podobnie można interpretować budowę katedry w *Filarach ziemi* jako obraz tworzenia, poznawania i obiektywizowania przestrzeni *sacrum*⁵⁴. W kinematografii egzemplifikację stanowi bar Papy Midnite'a z *Constantine'a*⁵⁵, ze względu na dalekie echa kosmologii biblijno-judaistycznej w przedstawianym tam świecie oraz jednoznacznie kontrowersyjne umiejscowienie na pograniczu, a zarazem styku etycznego wymiaru *sacrum* i *profanum*. Podobnie skonstruowany jest obraz londyńskiego mieszkania przy Baker Street 221B, choć w zasługującej na wyróżnienie adaptacji serialowej *Sherlock* omawianej

⁴⁹ Zob. J. Dębowski. *Analogia*. W: *Mała encyklopedia filozofii* s. 23-24; J. Klak. *Rola metafory w języku religijnym* s. 28; *Słownik wyrazów obcych* s. 51; *Słownik języka polskiego*. T. I s. 51.

⁵⁰ Zob. H.-G. Coenen. *Analogie und Metapher. Grundlegung einer Theorie der bildlichen Rede*. Berlin – New York 2002 s. 1; P. Feliga. *Czas i ortodoksja* s. 315 przyp. 406.

⁵¹ Zob. J. Dębowski. *Analogia* s. 23-24; *Słownik wyrazów obcych* s. 51.

⁵² Zob. KKK 114, 1210-1211; J. Kudasiewicz, H. Witczyk, A. Zuberbier. *Hermeneutyka biblijna*. W: *Słownik teologiczny* s. 196.

⁵³ Zob. W.P. Young. *Chata*. Tłum. A. Reszka. Warszawa 2009.

⁵⁴ Zob. K. Follet. *Filary ziemi*. Tłum. G. Sitek. Warszawa 2014¹³.

⁵⁵ Zob. *Constantine (Constantine)*. Reż. F. Lawrence. Stany Zjednoczone 2005.

przestrzeni bardziej odpowiada *Klub Diogenesa*⁵⁶. Ciekawym przykładem, gdzie wątki relacyjne przemieniają rzeczywistość i nadają miejscom posmak transcendencji, jest tekst znanego przeboju Czerwonych Gitar *Płoną góry, płoną lasy*⁵⁷. W Biblii jeden z najciekawszych opisów bazujących na analogii, ściśle powiązany z przestrzenią życia i podróży ówczesnych ludzi pomiędzy Ain Kerem, Jerozolimą, Nazaretem a Betlejem, to paralelne opisy narodzin Jana Chrzciciela (~6 r. przed Chr.~32 r.) oraz jego krewniaka, z których drugi opisuje tworzenie się przestrzeni *sacrum*, tymczasem pierwszy jedynie do tego wydarzenia odsyła, jest jego analogią (por. Łk 1,5-2,7).

2.4. ALEGORIE SACRUM

Badacz, który usiłuje zróżnicować pomiędzy metaforą, analogią i alegorią, musi przebrnąć przez nic niewnoszące do ustalonej dystynkcji informacje, że trzecią należy umiejscowić między jedną z form drugiej a pierwszą. Te same źródła zawierają jednak czasem inne ciekawe tropy⁵⁸. Grecki źródłosłów ἀλληγορέω oznacza mówienie w przenośni, za pomocą obrazów; pochodzący od niego rzeczownik oznacza coś widzialnego, co reprezentuje coś niewidzialnego poprzez wewnętrzną analogię między znakiem a desygnatem⁵⁹. Współczesna definicja słownikowa określa alegorię jako dzieło, które poza sensem dosłownym posiada znaczenie

---

⁵⁶ Zob. m.in. A.C. Doyle. *Studium w szkarłacie*. Tłum. T. Evert. Warszawa 2008; Tenże. *Grecki tłumacz*. Tłum. J. Regawski, W: Tenże. *Tajemnica złotego pince-nez. Opowiadania*. Poznań 1988 s. 25-42; por. także *Sherlock*, seria II, odc. 3: Upadek z Reichenbach (*The Fall of Reichenbach*). Reż. T. Haynes. Wielka Brytania 2012. W kontekście mieszkania przy Baker Street 221 B można zastanowić się nad analogiami pomiędzy miejscami ucieczki i/lub wycofania, które czasami są domostwami dla wielu bohaterów filmowych. Za przykład może tu służyć zrytualizowana, odseparowana rzeczywistość rezydencji Bruce'a Wayne'a w burtonowskich ekranizacjach jego przygód (por. m.in. *Batman*. Reż. T. Burton. Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 1989). Jeszcze innym, acz zbyt rozległym do szerszego omówienia w tym miejscu, problemem pozostają reminiscencje dzieciństwa (m.in. *Collinwood Manor* w: *Mroczne cienie (Dark Shadows)*. Reż. T. Burton. Stany Zjednoczone 2012) i utraconej przestrzeni (m.in. *Cyberton* w: *Transformers*. Reż. M. Bay. Stany Zjednoczone 2007), które we wspomnieniach urastają do rangi *sacrum*.

⁵⁷ Zob. J. Kondratowicz. *Płoną góry, płoną lasy*. <tekstowo.pl> [dostęp: 1.02.2024].

⁵⁸ Zob. P. Liszka. *Znaczenie alegorii w historii myśli teologicznej*. „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 13:2005 nr 1 s. 76-77. „Alegoria otwiera tak szerokie możliwości, ponieważ jest rodzajem języka religijnego (i teologicznego) kodującym realną treść pod osłoną maski utkanej ze słów. Pod maską alegorii ukrywa się jakiś sens metaforyczny. Alegoria jest rodzajem metafory, obok symbolu, mitu, poezji, porównania. [...] [H.] Langkamer przytacza bardzo lakoniczną definicję: «Alegoria polega na nadaniu danemu słowu, zdaniu lub większemu fragmentowi tekstu przenośni, niezależnej od dosłownej interpretacji»” (tamże s. 76).

⁵⁹ Zob. J.H. Giest. *Philosophie der «symbolischen»* s. 65. Warto przytoczyć zawartą tam uwagę autora, że to znaczenie alegorii utrzymywało się do XVIII w., kiedy nastąpiło jego zlanie z pojęciem symbolu.

przenośne, jednoznacznie określone, stanowiące obrazową prezentację pojęć odebranych⁶⁰. W celu dookreślenia można jeszcze przytoczyć następujący opis:

Alegoria jest to bowiem sposób mówienia, w którym to, co jest wypowiedziane, skrywa znaczenie inne aniżeli to, które pojawia się na płaszczyźnie werbalnej języka. Dlatego też, aby z przenośni mogła powstać alegoria, potrzebna jest symbolika, która różni się od alegorii tym, że nie odrzuca sensu dosłownego, jak to czyni alegoria, lecz wskazuje na inny równoległy do dosłownego bieg myśli. [...] W symbolice mamy więc paralelizm dwóch ciągów myślowych, podczas gdy w alegorii jeden ciąg myślowy zastępujący inny. Alegoria bierze zatem z przenośni moment wyłączości, całkowicie odrzucając sens dosłowny, zaś z symboliki moment ciągłości pozwalający łączyć poszczególne obrazy w jeden ciąg myślowy⁶¹.

Za jedną z najpiękniejszych alegorii przestrzeni *sacrum* w literaturze polskiej i światowej można uznać świat za murem w balladzie B. Leśmiana (1877-1937) *Dziewczyzna*⁶². Podkreślić należy zwłaszcza typowe dla poezji modernistycznego poety przesunięcie czasoprzestrzenne między wymiarem codzienności a tym opisywanym, przy czym oba w tym wypadku posiadają identyczną teleologię. Wyraźne nawiązania do alegorycznego rozumienia przestrzeni *sacrum* można znaleźć w koncepcji fantazji M. Ende (1929-1995), które przy założeniu słuszności przyjętej wykładni pokazują także różne możliwe reakcje na doświadczenie religijne⁶³. Mocno osadzoną w realiach i niemalże niezauważalną wizję przestrzeni, w której transcendencja wchodzi w interakcje z wymiarem *profanum*, stanowi specyficznie polski filmowy obraz plebanii. Odnosi się to zarówno do filmów pełnometrażowych, jak i seriali⁶⁴. Rodzimy akcentem jest też rewelacyjne kinematograficznie wydobyte przez A. Holland (*1948), zawartych *implicite* w książce F. Hodgson-Burnett (1849-1924), alegorycznych aspektów transcendentalno-religijnych w tytułowym ogrodzie⁶⁵. Oryginalną, współczesną interpretację biblijnej alegorii odwrotnej do omawianych, gdyż opisującą immanentną inicjatywę o aspiracjach

⁶⁰ Zob. *Słownik wyrazów obcych* s. 36; *Słownik języka polskiego*. T. I s. 31.

⁶¹ J. Zieliński. *Wpływ systemu filozoficzno-teologicznego Filona z Aleksandrii na myśl Orygenesusa*. Manuskrypt rozprawy doktorskiej. Wrocław 1997 s. 169. Cyt. za: P. Liszka. *Znaczenie alegorii* s. 79.

⁶² Zob. B. Leśmian. *Dziewczyzna*. W: Tenże. *Zwiedzam wszechświat. Wybór wierszy*. Warszawa 2001² s. 52-55.

⁶³ Zob. M. Ende. *Niekończąca się historia*. Tłum. S. Błaut. Kraków 2010. Wartość omawianej alegorii została zupełnie niezauważona, spłycona i skomercjalizowana w ekranizacji *Niekończąca się opowieść* (*Die unendliche Geschichte*). Reż. W. Petersen. RFN 1984.

⁶⁴ Zob. m. in. *Ojciec Mateusz*. Serial. Polska od 2008; *Plebania*. Serial. Polska 2000-2012; *U Pana Boga za piecem*. Reż. J. Bromski. Polska 1998; *U Pana Boga w ogródku*. Reż. J. Bromski. Polska 2007; *U Pana Boga za miedzą*. Reż. J. Bromski. Polska 2009.

⁶⁵ Zob. *Tajemniczy ogród* (*The Secret Garden*). Reż. A. Holland. Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 1993, bazujący na powieści F. Hodgson-Burnett. *Tajemniczy ogród*. Tłum. J. Włodarkiewicz. Warszawa 1993.

„oddolnego” stworzenia *sacrum*, przekazuje tekst wylansowany przez Budkę Sufle-
ra: *Nowa Wieża Babel*⁶⁶. W Piśmie Świętym wyrazem omawianej figury językowej,
w której – w zależności od interpretacji – *sacrum* zostaje zniwelowane lub wszystko
się nim staje, jest księga objawień św. Jana Apostoła (?-~100 r.), czyli Apokalipsa.

3. PRZEKROCZENIE DOŚWIADCZENIA SACRUM

Teolog naucza, że każdy byt z natury swojej posiada wrodzone dążenie ku Bogu –
naturalną skłonność do tego, co jest absolutnie powszechnym dobrem.
Dlatego poszczególne dobra poszczególnych kultur nie są ostatecznym celem;
są one środkami, za pomocą których osiąga się dobro powszechne i dzięki któ-
rym kultury te kierują się ku dobru przekraczającemu ich siłę i poznanie.
W ten sposób każda kultura, nawet najbardziej prymitywna dąży [...] do tego,
aby ustalić [...] porządek religijny mający związać życie społeczeństwa z trans-
cendentnymi potęgami rządzącymi wszechświatem. [...] religioznawstwo po-
równawcze gubi się w labiryncie socjologicznej względności, a teologia natural-
na traci kontakt z religią jako faktem historycznym⁶⁷.

Powyższy artykuł starał się uwydatnić przestrzenną intuicję sfery *sacrum* po-
przez zarys jej definicji i umieszczenie w kontekście religii oraz kultury. Następnie
podjęta została próba zanalizowania, wyartykułowania owej przestrzeni w formie
figur językowych, takich jak metafora, analogia czy alegoria, oraz wskazania obec-
ności tychże figur zarówno w odniesieniu do Biblii, jak również na przykładach
konkretnych wytworów kultury, zaczerpniętych ze świata literatury oraz kinema-
tografii. Powyższe opracowanie można z pewnością skrytykować na wielu płas-
zczynach, począwszy od kwestii wyboru określonych dzieł, poprzez ocenę ade-
kwatności fragmentów biblijnych, metodyczne ograniczenie się do podstawowego
poziomu definicji, aż po samą koncepcję kultury czy religii, która stanowi nie-
artykułowany fundament tych refleksji. Pretensje może mieć więc każdy: teolog,
filozof, kulturo-, literaturo-, filmo-, języko- i religioznawca, ale jeśli przynajmniej
jeden z nich poświęci się choćby negatywnej refleksji nad przestrzenią *sacrum* oraz
profanum oraz ich doświadczenia w życiu codziennym wraz z możliwościami jego
uchwycenia, to niniejsze opracowanie osiągnęło swój cel.

BIBLIOGRAFIA

Bagby P.: *Pojęcie kultury*. Tłum. J. Jedlicki. W: *Człowiek – wychowanie – kultura*. Red.
F. Adamski. Kraków 1993 s. 160-175.

---

⁶⁶ Zob. A. Mogielnicki. *Nowa Wieża Babel*. <www.tekstowo.pl> [dostęp: 1.02.2024]; por. po-
nadto Rdz 11,1-9.

⁶⁷ Ch. Dawson. *Zależność między religią a kulturą* s. 197.

- Bańka A.R.: *De angelis. Chrześcijańska nauka o aniołach w świetle doktryny Tomasza z Akwinu*. Katowice 2014 s. 128-131.
- Coenen H.-G.: *Analogie und Metapher. Grundlegung einer Theorie der bildlichen Rede*. Berlin – New York 2002.
- Dawson Ch.: *Zależność między religią a kulturą*. Tłum. J.W. Zielińska. W: *Człowiek – wychowanie – kultura*. Red. F. Adamski. Kraków 1993 s.188-197.
- Dębowski J.: *Analogia*. W: *Mała encyklopedia filozofii*. Red. S. Jędynak. Bydgoszcz 1997 s. 23-24.
- Doyle A.C.: *Grecki tłumacz*. Tłum. J. Regawski, W: A.C. Doyle. *Tajemnica złotego pince-nez. Opowiadania*. Poznań 1988 s. 25-42.
- Doyle A.C.: *Studium w szkarłacie*. Tłum. T. Evert. Warszawa 2008.
- Ende M.: *Niekończąca się historia*. Tłum. S. Błaut. Kraków 2010.
- Feliga P.: *Czas i ortodoksja. Hermeneutyka teologii w świetle «prawdy» i «metody» Hansa-Georga Gadamera*. Toruń 2014.
- Follet K.: *Filary ziemi*. Tłum. G. Sitek. Warszawa 2014¹³.
- Gajda S., Sobeczko H.: *Słowo wstępne*. W: *Człowiek – dzieło – sacrum*. Red. S. Gajda, H. Sobeczko. Opole 1998 s. 9-10.
- Gawor L.: *Kultura*. W: *Mała encyklopedia filozofii*. Red. S. Jędynak. Bydgoszcz 1997 s. 263.
- Gawor L.: *Sacrum*. W: *Mała encyklopedia filozofii*. Red. S. Jędynak. Bydgoszcz 1997 s. 416.
- Giest J.H.: *Philosophie der «symbolischen» oder der «allegorischen» Formen. Zum Problem einer Hermeneutik kapitalistischer Kulturformen*. Heidelberg 2012.
- Haberfas H.: *Religion*. Stuttgart – Berlin 1976.
- Heller M., Pabjan T.: *Elementy filozofii przyrody*. Kraków 2014.
- Hodgson-Burnett F.: *Tajemniczy ogród*. Tłum. J. Włodarkiewicz. Warszawa 1993.
- James W.: *Doświadczenia religijne*. Tłum. J. Hempel. Warszawa 1958.
- Juros H.: *Świętokradztwo*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998² s. 581-582.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 1994.
- Keller J.: *Wstęp*. W: J. Keller, W. Kotański, E. Słuszkiewicz, W. Szafranski, E. Szymański, W. Tylach, T. Żbikowski. *Kultura a religia*. Warszawa 1977 s. 5-12.
- Kiereś H.: *Kultura klasyczna wobec postmodernizmu*. „Człowiek w Kulturze” 11:1998 s. 235-250.
- Klak J.: *Rola metafory w języku religijnym w świetle współczesnej literatury filozoficzno-teologicznej*. Manuskrypt rozprawy doktorskiej. Opole 2003.
- Kosior K.: *Symbol*. W: *Mała encyklopedia filozofii*. Red. S. Jędynak. Bydgoszcz 1997 s. 452.
- Król J.: *Fenomen religii z punktu widzenia psychologii*. W: *Język przekazu religijnego. Perspektywa psychologii i homiletyki*. Red. D. Krok, S. Pawiński. Opole 2006 s. 13-20.
- Kuc L.: *Osoba*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998² s. 371-373.
- Kudasiewicz J., Ihnatowicz J.: *Świętość*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998² s. 582-585.
- Kudasiewicz J., Witczyk H., Zuberbier A.: *Hermeneutyka biblijna*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998² s. 195-198.
- Leśmian B.: *Dziewczyna*. W: *Tenże. Zwiedzam wszechświat. Wybór wierszy*. Warszawa 2001² s. 52-55.
- Lewis C.S.: *Lew, czarownica i stara szafa*. Tłum. A. Polkowski. Poznań 1996.

- Lewis C.S.: *Odrzucony obraz. Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej*. Tłum. W. Ostrowski. Warszawa 1986.
- Liszka P.: *Znaczenie alegorii w historii myśli teologicznej*. „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 13:2005 nr 1 s. 75-95.
- Łydka W.: *Religia*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998² s. 497-503
- Mazanka P.: *Niektóre cechy współczesnej sekularyzacji i sekularyzmu*. W: *Ku syntezie wiary i kultury*. Red. K. Wolsza. Opole 2006 s. 25-34.
- Nossol A.: *Teologiczny wymiar sacrum i profanum*. W: *Człowiek – dzieło – sacrum*. Red. S. Gajda, H. Sobeczko. Opole 1998 s. 13-17.
- Olszewski D.: *Sekularyzacja*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998² s. 528-530.
- Ong W.J.: *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*. Tłum. J. Japola. Warszawa 2011².
- Ostrowski M.: *Słowo wstępne*. W: *Ogród Pana*. Red. J. Brusilo. Kraków 2010 s. 11-12.
- Pawłowska-Jądrzyk B.: *Sacrum i skandal. O nawiązaniach do religii w przekazie reklamowym*. W: *Religijność w dobie popkultury*. Red. T. Chachulski, J. Snopek, M. Ślusarska. Warszawa 2014 s. 230-243.
- Prokop A.R.: «Nietzscheańskie tropy w Römerbrief» Karla Bartha. „Studia Oecumenica” 15:2015 s. 203-217.
- Prokop A.R.: *Barthowskie spekulacje angelologiczne w «Die kirchliche Dogmatik» w świetle katolickich wypowiedzi dogmatycznych o aniołach*. „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 35:2015 s. 133-149.
- Prokop A.R.: *Der Raum des «Sacrum» in der Kultur. Sein Bezug zur Analogie, Allegorie und Metapher*. W: *Die Heiligen und das Heilige. Sprachliche, literarische und kulturelle Aspekte eines Phänomens*. Red. T. Żurawlew, T. Brose. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien 2018 s. 119-136.
- Puzynina J.: *Człowiek – Język – «Sacrum»*. W: *Człowiek – dzieło – sacrum*. Red. S. Gajda, H. Sobeczko. Opole 1998 s. 19-31.
- Rowling J.K.: *Harry Potter i insygnia śmierci*. Tłum. A. Polkowski. Poznań 2008.
- Rowling J.K.: *Harry Potter i więzień Azkabanu*. Tłum. A. Polkowski. Poznań 2001.
- Schneider J.: *Rudolf Otto: religia jako spotkanie ze świętością*. W: *Filozofia religii. Od Schleiermachera do Eco*. Red. V. Drehsen, W. Gräb, B. Weyel. Tłum. L. Łysień. Kraków 2008 s. 75-82.
- Słownik języka polskiego*. T. I-III. Red. M. Szymczak. Warszawa 1992⁷.
- Słownik wyrazów obcych*. Red. B. Pakosz [i in.]. Warszawa 1991²⁶.
- Sobór Watykański II: *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes (7.12.1965)*.
- Strzelecki R.: «Sacrum» w kulturze współczesnej. W: *Idee i wartości w języku i kulturze*. Red. I. Matusiak-Kempa, A. Naruszewicz-Duchlińska. Olsztyn 2015 s. 90-100.
- Szafranski W.: *Religie prehistoryczne a kultura*. W: J. Keller, W. Kotański, E. Słuszkiewicz, W. Szafranski, E. Szymański, W. Tylach, T. Żbikowski. *Kultura a religia*. Warszawa 1977 s. 13-88.
- Taylor Ch.: *Oblicza religii dzisiaj*. Tłum. A. Lipszyc. Kraków 2002.
- Tolkien J.R.R.: *Hobbit czyli tam i z powrotem*. Tłum. A. Polkowski. Warszawa 2003.

- Tolkien J.R.R.: *Władca Pierścieni. T. 1: Drużyna Pierścienia*. Tłum. M. Frąc, C. Frąc. Warszawa 2001.
- Witek H.: *Konsument sacrum. Wokół kaplicy św. Barbary w Silesia City Center*. W: *Religijność w dobie popkultury*. Red. T. Chachulski, J. Snopek, M. Ślusarska. Warszawa 2014 s. 106-115.
- Wolsza K.: *Kultura – «paideia» – wiara*. W: *Ku syntezie wiary i kultury*. Red. Tenże. Opole 2006 s. 15-23.
- Young W.P.: *Chata*. Tłum. A. Reszka. Warszawa 2009.
- Zarębianka Z.: *Tropy «sacrum» w literaturze XX w. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*. Bydgoszcz 2001.
- Zdybicka Z.J.: *Bóg czy «sacrum»*. Lublin 2007.
- Zdybicka Z.J.: *Religia w kulturze*. Lublin 2010.
- Zieliński J.: *Wpływ systemu filozoficzno-teologicznego Filona z Aleksandrii na myśl Orygenes*. Manuskrypt rozprawy doktorskiej. Wrocław 1997.

Netografia

- Czapińska M.: *W moim magicznym domku*. <www.tekstowo.pl> [dostęp: 1.02.2024].
- Kondratowicz J.: *Płoną góry, płoną lasy*. <www.tekstowo.pl> [dostęp: 1.02.2024].
- Mogielnicki A.: *Nowa Wieża Babel*. <www.tekstowo.pl> [dostęp: 1.02.2024].

Filmografia

- Batman*. Reż. T. Burton. Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 1989.
- Constantine (Constantine)*. Reż. F. Lawrence. Stany Zjednoczone 2005.
- Harry Potter i insygnia śmierci: część II (Harry Potter and the Deathly Hallows: Part II)*. Reż. D. Yates Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 2011.
- Harry Potter i więzień Azkabanu (Harry Potter and the Prisoner of Azkaban)*. Reż. A. Cuarón. Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 2004.
- Mroczne cienie (Dark Shadows)*. Reż. T. Burton. Stany Zjednoczone 2012.
- Niekończąca się opowieść (Die unendliche Geschichte)*. Reż. W. Petersen. RFN 1984.
- Ojciec Mateusz*. Serial. Polska od 2008.
- Opowieści z Narnii: Lew, czarownica i stara szafa (The Chronicles of Narnia: The Lion, the Witch and the Wardrobe)*. Reż. A. Adamson. Stany Zjednoczone 2005.
- Plebania*. Serial. Polska 2000-2012.
- Sherlock*, seria II, odc. 3: *Upadek z Reichenbach (The Fall of Reichenbach)*. Reż. T. Haynes. Wielka Brytania 2012.
- Tajemniczy ogród (The Secret Garden)*. Reż. A. Holland. Stany Zjednoczone – Wielka Brytania 1993.
- Transformers*. Reż. M. Bay. Stany Zjednoczone 2007.
- U Pana Boga w ogródku*. Reż. J. Bromski. Polska 2007.
- U Pana Boga za miedzą*. Reż. J. Bromski. Polska 2009.
- U Pana Boga za piecem*. Reż. J. Bromski. Polska 1998.
- Władca Pierścieni: Drużyna Pierścienia (The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring)*. Reż. P. Jackson. Nowa Zelandia – Wielka Brytania – Stany Zjednoczone 2001.

Streszczenie: Oś rozważań opracowania tworzy intuicja wyobrażenia przestrzennego dla strefy *sacrum*. Perspektywę wyznaczają refleksje na bazie filozofii oraz teologii, ale odnoszą się do szerokiego, humanistycznego spektrum interdyscyplinarnego. W pierwszej części podjęte zostały próby uchwycenia terminu *sacrum* w jego odniesieniu do kultury oraz religii, a także pojmowania przestrzeni. Druga część analizuje jego występowanie w kontekście trzech figur językowych: metafory, analogii oraz alegorii. Przykłady zaczerpnięte zostały ze świata kultury popularnej: beletrystyki, kinematografii oraz muzyki rozrywkowej.

Słowa kluczowe: *sacrum*, przestrzeń, alegoria, analogia, metafora.